

Dorota Sys, Wydział Teologiczny UKSW

Wykorzystanie założeń wychowawczego systemu prewencyjnego św. Jana Bosko w edukacji medialnej ze szczególnym uwzględnieniem problemu manipulacji

*Usage of the preventive system's postulates in media literacy education with particularly considered
problems of manipulation*

STRESZCZENIE:

PROBLEM MANIPULACJI W MASS MEDIACH IMPLIKUJE POSZUKIWANIE METOD, TECHNIK I ŚRODKÓW, KTÓRE POMOGĄ MŁODEMU CZŁOWIEKOWI ZMINIMALIZOWAĆ JEJ NEGATYWNY WPLYW. ZASTOSOWANIE PODSTAWOWYCH ZAŁOŻEŃ SYSTEMU PREWENCYJNEGO, TAKICH JAK ZAPOBIEGANIE (INFORMOWANIE O ISTNIEJĄCYM ZAGROŻENIU, O TECHNIKACH MANIPULACJI ITD.), CZY ASYSTENCJA (OBECNOŚĆ OSOBY DOROSLEJ PODCZAS KORZYSTANIA Z MEDIÓW PRZEZ DZIECKO), MOŻE BYĆ W EDUKACJI MEDIALNEJ DOBRYM NARZĘDZIEM OBRONY PRZED MANIPULACJĄ I JEJ SKUTKAMI.

SŁOWA KLUCZOWE:

SYSTEM PREWENCYJNY, EDUKACJA MEDIALNA, MANIPULACJA W MEDIACH, ASYSTENCJA, PREWENCJA, ZAPOBIEGANIE, PEDAGOGIKA MEDIÓW, TOWARZYSTWO SALEZJAŃSKIE

ABSTRACT:

THE PROBLEM OF MEDIA MANIPULATION IMPLICATES A SEARCH FOR THE METHODS, TECHNIQUES AND MEANS WHICH MAY BE FACILITATIVE FOR YOUNG MAN TO MINIMIZE ITS NEGATIVE INFLUENCE. THE USE OF THE BASIC PREVENTIVE SYSTEM'S POSTULATES AS "PRECLUSION" – INFORMING ABOUT THE EXISTING PERIL, TECHNIQUES OF MANIPULATION OR "ATTENDANCE" – THE PRESENCE OF AN ADULT WHILE MEDIA ARE USED BY A CHILD MAY BE AN APPROPRIATE VEHICLE OF PROTECTION FROM MANIPULATION AND ITS RESULTS.

KEYWORDS:

THE PREVENTIVE SYSTEM, MEDIA LITERACY EDUCATION, MANIPULATION IN MEDIA, ATTENDANCE, PREVENTION, PRECLUSION, MEDIA PEDAGOGY, SALESIANS OF DON BOSCO

Rozwój i upowszechnienie nowych technologii społecznego komunikowania myśli sprawiły, że mamy dziś do czynienia ze społeczeństwem określanym przez wielu badaczy jako informacyjne. Niewątpliwie przyniosło to wiele korzyści w różnych dziedzinach życia. Łatwość i szybkość komunikacji bez względu na odległość czy powszechny dostęp do informacji z najdalszych zakątków świata, dają ogromne możliwości. Jednak niewłaściwe wykorzystywanie mediów niesie ze sobą zagrożenia dla wielu sfer życia człowieka. Nie chodzi tu tylko o problem uzależnień, pornografii czy przemocy, ale także o powszechnie stosowaną manipulację¹, której istnienie odkrył w 1973 roku Herbert Irving Schiller w publikacji pod tytułem *Sternicy świadomości*².

Ową dwuaspektowość mediów dostrzega również Kościół katolicki. Odnosi się do niej na przykład Instrukcja Duszpasterska *Aetatis novae* wydana przez Papieską Komisję ds. Środków Społecznego Komunikowania, w której czytamy: „Środki przekazu potrafią zarówno umacniać, jaki i niszczyć tradycyjne wartości w sferze religii, kultury i rodziny”³. Ponadto, dokument mówi, że: „Potęga środków przekazu jest tak wielka, że (...) dla wielu rzeczywistością jest to, co środki przekazu uznają za oczywiste; wszystko, czemu nie poświęcają uwagi, wydaje się pozbawione znaczenia”⁴, a „ludzkie doświadczenie jako takie stało się w dużej mierze doświadczeniem zdobytym za pośrednictwem środków przekazu”⁵.

Niezwykle istotne we współczesnym świecie jest wychowywanie odbiorców do właściwego korzystania ze środków komunikacji, uświadamianie mechanizmów działania mediów, a w szczególności informowanie o niebezpieczeństwach związanych z niewłaściwym ich użytkowaniem. Pilna potrzeba wychowywania do odbioru mediów (czyli, w dzisiejszym rozumieniu, potrzeba prowadzenia edukacji medialnej) została podjęta w wydanym w 1963 roku Dekrecie Soboru Watykańskiego II *Inter mirifica*: „Szczególnym zadaniem tych urzędów będzie troska o to, by właściwie urabiać sumienia wiernych w dziedzinie korzystania z tych środków, jak również popierać i kierować wszelkimi poczynaniami, jakie podejmują katolicy w tej dziedzinie”⁶. W odpowiedzi na ten apel wiele środowisk katolickich na całym świecie, także w Polsce, poszukuje metod, środków i technik, dzięki którym możliwe jest wychowywanie człowieka do krytycznego i selektywnego odbioru mediów⁷.

Niniejsza praca jest próbą odpowiedzi na przedstawiony powyżej problem, dzięki zastosowaniu podstawowych idei systemu prewencyjnego św. Jana Bosko⁸ w edukacji medialnej. Szczególnym obszarem, gdzie pedagogika salezjańska może znaleźć za-

¹ Zob. A. Lepa, *Pedagogika mass mediów*, Łódź 2007, s. 13.

² Więcej na temat publikacji H.I. Schillera w: J. Gajda, S. Juszczak, B. Siemieniecki, K. Wenta (red.), *Edukacja medialna*, Toruń 2006, s. 59-60.

³ Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Instrukcja duszpasterska: U progu nowej ery (Aetatis novae 1992)* nr 4.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże, nr 2.

⁶ Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli (Inter mirifica 1963)* nr 21.

⁷ Wśród rodzimych badaczy można wskazać W. Strykowskiego, M. Braun-Gałkowską, A. Wróbel, A. Lepe, P. Drzewieckiego, J. Gajdę, S. Juszczaka, B. Siemienieckiego, K. Wentę i innych.

stosowanie jest problem manipulacji, bowiem może ona pomóc w opracowywaniu działań zmierzających do ograniczenia negatywnych wpływów mass mediów na młodego człowieka.

Zarówno tematyka systemu prewencyjnego św. Jana Bosko, jak i problem stosowania manipulacji w przekazach medialnych zostały dostatecznie przeanalizowane w literaturze przedmiotu⁹. Nie dokonano jednak dotychczas próby zestawienia ze sobą tych dwóch zagadnień. Dlatego celem niniejszej analizy jest ukazanie metody prewencyjnego wychowania jako skutecznego narzędzia w walce z negatywnym wpływem manipulacji medialnej na młodego człowieka. W pracy zastosowano metodę analizy krytycznej, której poddane zostały dwa rodzaje źródeł. W pierwszej kolejności są to publikacje dotyczące charakterystyki systemu prewencyjnego św. Jana Bosko oraz opisu i analizy zjawiska manipulacji w mediach. Drugi rodzaj źródeł to wyniki badań socjologicznych, ukazujące specyfikę korzystania z środków masowego komunikowania przez ludzi młodych.

Manipulacja w mediach

W niniejszej pracy nie ma miejsca na szczegółowe przedstawianie metod, technik, środków czy całych systemów manipulacji, niemniej warto wskazać kilka sposobów manipulowania informacjami w mediach, aby przybliżyć tę problematykę. Techniki manipulacyjne analizowane będą na podstawie publikacji A. Lepy *Pedagogika mass mediów, Świat manipulacji oraz Świat propagandy*.¹⁰

Jedną z podstawowych technik manipulacyjnych jest fragmentacja, czyli punktowe, wybiórcze ukazywanie obrazu rzeczywistości, przez co zostaje on zniekształcony. Fragmentacja oznacza też eksponowanie pewnych treści, zjawisk, wydarzeń, osób, a unikanie innych oraz przekazywanie informacji niezwiązanych ze sobą, zestawionych w sposób przypadkowy lub zaplanowany. Pochodną tego działania jest przemilczanie, nieinformowanie społeczeństwa o ważnych sprawach, które na przykład są sprzeczne z programem ideologicznym właścicieli danego medium.

Eliminowaniu niepożądanych wiadomości służy także zasada natychmiastowości informacji. Odbiorca nie jest w stanie zrozumieć istoty danej wiadomości, gdyż w kilka sekund po niej następują kolejne, które mogą być nieznaczące, ale odrywają uwagę od ważnego problemu.

Inna technika manipulacji polega na przedstawianiu ważnych informacji jako nieistotnych i na odwrót. Takie zabiegi można z łatwością obserwować nawet w głów-

⁸ Zob. B. Matyjas, *Oryginalność systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, w: J. Niewęglowski (red.), *Książka Bosko i jego system wychowawczy*, Warszawa 2000, s. 83–88.

⁹ Zob. L. Ciano, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i charakterystyczne cechy jego stylu*, Warszawa 2001; tenże, *Wychowanie w duchu ks. Bosko*, Warszawa 2001; R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, Warszawa 1996; A. Lepa, *Świat manipulacji*, Częstochowa 1997; M. Warecki, *Woda z mózgu: manipulacja w mediach*, Warszawa 2011; A. Wróbel, *Wychowanie a manipulacja*, Kraków 2006.

¹⁰ Zob. A. Lepa, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 107–129; por. A. Lepa, *Świat manipulacji*, dz. cyt.; por. A. Lepa, *Świat propagandy*, Częstochowa 1994.

Jedną z podstawowych technik manipulacyjnych jest fragmentacja, czyli punktowe, wybiórcze ukazywanie obrazu rzeczywistości, przez co zostaje on zniekształcony. Fragmentacja oznacza też eksponowanie pewnych treści, zjawisk, wydarzeń, osób, a unikanie innych oraz przekazywanie informacji niezwiązanych ze sobą, zestawionych w sposób przypadkowy lub zaplanowany.

nych wydaniach programów informacyjnych, gdzie istotnym wiadomościom poświęcane jest bardzo niewiele czasu, a wydarzenia o zdecydowanie mniejszym znaczeniu dla społeczeństwa prezentowane są często jako niezwykle ważne.

Prostą, ale zarazem skuteczną techniką manipulacyjną jest wielokrotne powtarzanie nieprawdziwych, spreparowanych wiadomości. Kiedy odbiorca spotka się z jakąś informacją kilka razy w różnych miejscach, to staje się ona dla niego prawdą, która nie potrzebuje żadnej weryfikacji.

Dysponenti manipulacji stosują w swoich działaniach także tendencyjny montaż i tendencyjny komentarz. Można przeprowadzić sondę, w której 97 na 100 osób będzie przeciwna postawionej tezie, a w przekazie medialnym zaprezentować opinię trzech badanych twierdząc, że „opinia publiczna” zgadza się z przedstawioną tezą. Inne techniki to wyrwanie wypowiedzi z kontekstu, przerywanie w odpowiedniej chwili, zrobienie zdjęcia w wybranej przez autora perspektywie.

Konsekwencje negatywnego wpływu manipulacji mogą być bardzo rozmaite, począwszy od kupienia danego proszku do prania, poprzez oddanie głosu w ważnej sprawie, aż do zmiany postaw, co według A. Lepy jest największym zagrożeniem płynącym z działań manipulacyjnych¹¹.

Korzystanie z mediów przez dzieci i młodzież

Grupą szczególnie narażoną na uleganie wpływom manipulacyjnym są dzieci i młodzież, których opinie i postawy dopiero się kształtują. Jest to grupa często zbyt ufna wobec otaczającego świata, bezkrytycznie przejmująca napotkane wzorce postępowania. Dlatego, aby przybliżyć skalę tego problemu, poniżej przedstawione zostaną wyniki badań dotyczące korzystania z mediów przez młodych ludzi.

¹¹ Por. A. Lepa, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 139-145.

Z badań pt.: „Czy telewizja jest dla dzieci?” przeprowadzonych przez Interactive Research Center na zlecenie telewizji Da Vinci Learning na przełomie marca i kwietnia 2012 roku¹² wynika, że 95% przebadanych dzieci ogląda telewizję przynajmniej jedną godzinę każdego dnia. Ponadto aż 60% dzieci spędza przed telewizorem kilka godzin dziennie. Tylko niecały procent osób zadeklarowało, że ich dzieci oglądają telewizję rzadziej niż raz w tygodniu. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden wskaźnik, który mówi o tym, że w 36% przypadków dzieci najczęściej korzystają z tego medium bez opieki rodziców, a ponad 10% rodziców wcale nie asystuje dziecku podczas oglądania. Ponadto 28% dzieci ogląda TV na własnym telewizorze, który służy do ich własnej dyspozycji.

Innym, bardzo powszechnym wśród ludzi młodych medium jest Internet, którego dotyczyły badania przeprowadzone przez Generalnego Inspektora Ochrony Danych Osobowych w Polsce. Ankietowanych zostało blisko 1000 uczniów z piątej klasy szkoły podstawowej (11-12 lat) oraz trzeciej klasy gimnazjum (15-16 lat) w losowo wybranych szkołach¹³. Badanie wykazało, że 93 % dzieci i młodzieży korzysta z Internetu w domu, a ponad połowa w szkole. Ponadto dane wskazują na to, że już prawie jedna trzecia badanych korzysta z tego medium za pomocą telefonu komórkowego, czyli ma dostęp do Internetu w każdym miejscu i czasie. Młodzi ludzie najczęściej (blisko 80%) korzystają z dostępu do sieci dla rozrywki (muzyka, filmy, gry itp.), a prawie 70% ankietowanych wyszukuje w Internecie wiadomości potrzebnych w celach edukacyjnych i informacyjnych. W ostatnim czasie bardzo popularne stały się serwisy społecznościowe, które umożliwiają kontakty towarzyskie. Kiedy dodamy do tego jeszcze komunikatory internetowe (m.in.. Gadu-Gadu lub Skype), to takich narzędzi używa już ponad połowa respondentów. Coraz częściej młodzież robi zakupy przez Internet. Odsetek badanych korzystających z tego medium w celu dokonania zakupów wynosi prawie 30%. Na wszystkie te zajęcia dzieci poświęcają bardzo wiele czasu. Najbardziej czasochłonne są komunikatory, portale społecznościowe oraz gry, na które do 3 godzin dziennie poświęca czas od 55% do 85% ankietowanych.

Mamy zatem do czynienia ze zderzeniem dwóch faktów. Po pierwsze, media posługują się w swoich przekazach manipulacją¹⁴, która może wywoływać negatywne skut-

¹² Badania zostały wykonane przy wykorzystaniu dwóch narzędzi - ankiety oraz analizy rozmów rodziców w Internecie. Zebranie danych deklaracyjnych przeprowadzono na reprezentatywnej próbie matek (N=796). Ankiety były emitowane drogą internetową (CAWI) do momentu wysycenia próby tj. 5 128 uzupełnionych ankiet przez osoby odpowiadające próbie badawczej. Badanie dyskusji rodziców zrealizowano poprzez jakościową analizę wypowiedzi użytkowników, którzy w swoich postach mówili zarówno o telewizji (używali następujących słów: telewizja, tv, telewizyjny), jak i o dzieciach (korzystali z takich zwrotów, jak: dziecko, syn, córka, synek). Wyniki badań dostępne są pod adresem: <http://www.audiowizualni.pl/index.php/aktualnosci/teksty-problemowe/teksty-problemowe-telewizja/5406-czy-telewizja-jest-dla-dzieci-raport-z-badan-da-vinci-learning> (dostęp 22.03.2013r.).

¹³ Badanie przeprowadzono w ramach projektu: „Postrzeganie zagadnień związanych z ochroną danych osobowych i prywatnością przez dzieci i młodzież”. Dokument z wybranymi wynikami badań został utworzony 31 maja 2012 roku, dostępny jest na stronie: http://www.giodo.gov.pl/560/id_art/4699/j/pl/ (dostęp 22.03.2013r.).

¹⁴ Przykłady działań manipulacyjnych w mediach można znaleźć w: M. Iłowiecki, *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Lublin 2003.

ki w różnych obszarach funkcjonowania człowieka. Po drugie, dzieci i młodzież bardzo dużo czasu poświęcają na korzystanie z środków komunikowania społecznego – są przez to bardzo mocno narażone na uleganie manipulacji. W odpowiedzi na ten problem najłatwiej byłoby w znaczny sposób ograniczyć czas korzystania z TV czy Internetu przez dzieci i młodzież, jednak we współczesnym społeczeństwie informacyjnym taki zabieg nie jest wystarczający. Zadaniem rodziców i wychowawców jest nauczenie dzieci korzystania z mediów, poruszania się w labiryncie Sieci, nabrania konkretnych postaw wobec przekazów medialnych – potrzebna jest więc edukacja medialna. Jak zostało powiedziane już wcześniej, istnieje wiele koncepcji edukacji medialnej, jednak w niniejszym opracowaniu podjęta zostanie po raz pierwszy próba zastosowania głównych idei wychowawczego systemu prewencyjnego św. Jana Bosko do przeciwdziałania negatywnym skutkom manipulacji.

System prewencyjny św. Jana Bosko

System prewencyjny św. Jana Bosko to metoda wychowawcza wypływająca z pedagogicznego doświadczenia świętego – włoskiego kapłana, ojca i przyjaciela młodzieży, żyjącego i działającego w XIX wieku¹⁵. Charakteryzowała się ona przede wszystkim pozytywnym i prewencyjnym podejściem do wychowania. Według Jana Bosko istnieją dwa główne systemy wychowania. Pierwszy można nazwać represyjnym, który polega na wywieraniu wpływu na podopiecznego i karaniu go w wypadku złamania prawa. Natomiast system prewencyjny pomaga młodemu człowiekowi przestrzegać prawa dzięki łagodnej i przyjaznej postawie wychowawcy¹⁶. Owa prewencja polega na tym, że „(...) podwładnych zaznajamia się z przepisami i regulaminem danego zakładu, a następnie rozłącza nad nimi taką opiekę, że wychowankowie znajdują się zawsze pod czujnym okiem dyrektora lub asystentów, którzy jako kochający ojcowie przemawiają do nich, w każdej okoliczności służą im za przewodników, udzielają rad i upominają z dobrocią, co jest równoznaczne z postawieniem wychowanków w niemożliwości popełnienia wykroczeń”¹⁷. Ponadto św. Jan Bosko mówił o tym, aby te zasady często powtarzać, gdyż ze względu na charakterystykę rozwojową dzieci mają one skłonności do tego, by zapominać o ustaleniach. W wypowiedzi ks. Bosko widać wyraźnie, że dla skuteczności jego metody potrzebna jest nieustanna, kochająca obecność wychowawcy, animatorów, przełożonych – czyli asystencja¹⁸. Cały system opiera się na trzech filarach: rozumie, religii i miłości¹⁹. Celem wszystkich działań pedagogicznych św. Jana Bosko był integralny roz-

¹⁵ Życie i działalność św. Jana Bosko utrwalone zostało w wielu pozycjach biograficznych, jednak szczególnie godna polecenia jest swojego rodzaju autobiografia: J. Bosko, *Wspomnienia Oratorium*, Warszawa 2000.

¹⁶ Zob. R. Weinschenk, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 42.

¹⁷ J. Bosko, *System zapobiegawczy w wychowaniu młodzieży*, w: L. Cian, *System...*, dz. cyt., s. 224.

¹⁸ Więcej na temat obecności wychowy nazywanej asystencją w: L. Cian, *System...*, dz. cyt., s. 28-33, 195-213.

¹⁹ Zob. J. Bosko, *System...*, dz. cyt., s. 224.

Obecnie system prewencyjny stosowany jest w praktyce wychowawczej Rodziny Salezjańskiej, do której należy ok. 400 tys. członków zrzeszonych w 28 grupach różnych stanów: kapłanów, sióstr zakonnych i świeckich współpracowników. Nie brakuje także rodziców, którzy poznali tę metodę i stosują ją w wychowaniu rodzinnym.

wój młodego człowieka. Duchowny wychowując młodzież zgodnie z zasadami Ewangelii, chciał tym samym przygotować ich jak najlepiej do życia w społeczeństwie. Mottem jego działalności było wychowanie dobrego chrześcijanina i uczciwego obywatela²⁰.

Obecnie system prewencyjny stosowany jest w praktyce wychowawczej Rodziny Salezjańskiej, do której należy ok. 400 tys. członków zrzeszonych w 28 grupach różnych stanów: kapłanów, sióstr zakonnych i świeckich współpracowników²¹. Nie brakuje także rodziców, którzy poznali tę metodę i stosują ją w wychowaniu rodzinnym. Należy dodać, że sami tylko Salezjanie prowadzą swoje dzieła na wszystkich kontynentach i utworzyli ponad 3,5 tys. ośrodków wychowawczych. Są to przede wszystkim oratoria i szkoły różnego typu, a także placówki resocjalizacyjne oraz bursy i internaty²².

Analizując dzieła i inicjatywy prowadzone w oparciu o system prewencyjny można zauważyć, że realizują one pewne aspekty szeroko rozumianej edukacji medialnej. Salezjanie prowadzą na świecie 58 inspektorialnych ośrodków przekazu społecznego, 50 wydawnictw, 27 rozgłośni radiowych, 18 stacji radiowo-telewizyjnych i blisko tysiąc stron internetowych²³, dzięki którym przekazują młodemu pokoleniu wartości, podają wiarygodne informacje i współtworzą sferę dobrych mediów. Ponadto zwyczajna, codzienna praca pedagogiczna w oparciu o metodę stworzoną przez św. Jana Bosko, nakierowana na wychowanie młodego człowieka na dobrego chrześcijanina i uczciwego obywatela, czyni go także osobą potrafiącą odnaleźć się w otaczającym świecie pełnym mediów i nowych technologii.

Warto rozważyć idee i konkretne zasady realizacji systemu prewencyjnego w kontekście projektu edukacji medialnej, zwłaszcza wobec problemu manipulacji w mediach. Przedstawione niżej propozycje mogą być wykorzystane zarówno przez osoby stosujące metodę św. J. Bosko w swej pracy pedagogicznej, które chcą pomóc wychowankom w porusza-

²⁰ Zob. B. Matyjas, art. cyt., s. 83-88.

²¹ *Salezjanie Księdza Bosko - Dane statystyczne*, http://www.sdb.org/pl/Kim_jestesmy/Dane_statystyczne/ (dostęp 12.09.2013r.).

²² *Salezjanie w świecie*, <http://sdb.org.pl/salezjanie/salezjanie-w-swiecie/> (dostęp 12.09.2013r.).

²³ Tamże.

niu się w świecie mediów, jak i przez osoby zajmujące się edukacją medialną, które poszukują skutecznych metod dla swoich działań. Znaczna część wniosków może być wykorzystana także w wychowaniu rodzinnym i stać się pomocą dla rodziców chcących nauczyć swoje dzieci poruszania się w sferze, która często dla nich samych jest nową rzeczywistością.

Prewencja – informowanie o zagrożeniach

Dzieci i młodzież stykają się dziś z ogromną liczbą informacji zarówno w szkole, jak i w mediach – jednak zbyt rzadko otrzymują od rodziców i wychowawców narzędzia do posługiwania się nimi, do odnalezienia w nich tego, co istotne i nad czym należy się zatrzymać. Ponadto, jak już wspomniano, są one szczególnie narażone na manipulację. Aby unikać zagrożeń związanych z mediami, młodzi ludzie potrzebują swego rodzaju kompasu do poruszania się w świecie mediów. Takim kompasem jest system wartości, który umożliwi im rozróżnianie, co jest dobre, a co złe, co jest normą, a co odejściem od niej, co jest piękne, a co brzydkie i w końcu, co warte obejrzenia, poświęcenia czasu, a co nie. Najlepszą sytuacją byłoby, gdyby system ten był prezentowany spójnie przez różne środowiska wychowawcze, szczególnie przez rodzinę, szkołę i Kościół – młodzieży potrzebny jest stabilny system odniesień.

Pierwszym założeniem systemu prewencyjnego, które możemy wykorzystać w walce z manipulacją, jest właśnie zapobieganie, prewencja, uprzedzanie negatywnych skutków działania. Prewencję można wykorzystać do informowania młodzieży o istnieniu mechanizmów manipulacji, poprzez pokazywanie przykładów, demaskowanie zabiegów manipulatorskich. Cel ten można osiągnąć przez różnorodne ćwiczenia warsztatowe, polegające na przykład na analizowaniu głównych wydań programów informacyjnych różnych stacji z jednego dnia, czy ustalanie prawdy na podstawie kilku źródeł mówiących o tym samym zjawisku. W trosce o wychowanie młodego człowieka warto zastanowić się nad przygotowaniem programu, który pomógłby rodzicom i wychowawcom przekazywać te informacje swoim podopiecznym.

Innym działaniem prewencyjnym, przydatnym szczególnie w rodzinie, jest ustalenie jasnych i konkretnych reguł korzystania z mass mediów oraz ich konsekwentne przestrzeganie. Mogą one dotyczyć na przykład czasu spędzanego przed telewizorem i komputerem oraz rodzaju oglądanych programów i stron internetowych. Zwłaszcza u młodszych dzieci przydatne jest wprowadzenia filtra, który opóźni ich styczność z przekazami niosącymi przemoc i agresję.

Rozum – selektywny odbiór przekazów medialnych

Pierwszym filarem pedagogiki salezjańskiej jest pojęcie rozumu. Zastosowane w zapisie metody włoskie pojęcie charakteryzujące tą cechą oznacza racjonalność, rozumność, słuszność, zdrowy rozsądek, zrównoważenie, idąc jeszcze dalej jest to aspekt mądrości i otwartość na dialog²⁴. W pedagogice salezjańskiej nie chodzi tylko o nauczenie dziecka posługiwania się

²⁴ Zob. Z. Lato, *Wymiar apologetyczny systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, „Roczniki Teologiczne” 1998 t. XLV nr 2, s. 116; zob. K. Misiaszek, *Główne idee systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, „Seminare”

Zasada rozumności w rozumieniu ks. Bosko wydaje się aktualna w kontekście edukacji medialnej młodzieży. Uzasadnia ona konieczność krytycznego i selektywnego odbioru informacji płynących z środków komunikowania społecznego, pomaga w szukaniu wartościowych treści, nakazuje zachowywać własną niezależność sądu.

rozumem. Ważne jest też, aby rozumne były wszystkie działania wychowawcze – w tym znaczeniu „rozumne” znaczy logiczne i niesprzeczne. Owocem tak pojmowanej rozumności powinna być wyrozumiałość, cierpliwość, otwartość na dialog. Ks. Bosko dużą wagę przywiązywał do aktualnej sytuacji młodego człowieka. Jego działania wychowawcze odznaczały się umiarkowaniem i realizmem. Turyński Wychowawca ujmował kategorię rozumu „jako dar Boży i jako niezbywalne zadanie stojące przed wychowawcą, wskazujące wartości dobra oraz cele do osiągnięcia, a także sposoby i środki, jakie należy zastosować”²⁵. Konieczne jest zatem, by wychowawca potrafił odczytać znaki czasu, aby zobaczyć, czym żyją obecnie młodzi ludzie, interesował się ich życiem i wykorzystywał innowacyjne metody.

Zasada rozumności w rozumieniu ks. Bosko wydaje się aktualna w kontekście edukacji medialnej młodzieży. Uzasadnia ona konieczność krytycznego i selektywnego odbioru informacji płynących z środków komunikowania społecznego, pomaga w szukaniu wartościowych treści, nakazuje zachowywać własną niezależność sądu. Służy temu korzystanie z różnych mediów, konfrontowanie tej samej wiadomości pochodzącej od innych nadawców, czy nawet ograniczanie ilościowe przyjmowanych informacji, aby rozum był w stanie świadomie je przyjąć – bo tylko wtedy ma szansę zdemaskować manipulację. Taka postawa może uchronić każdego, nie tylko młodego człowieka, przed zawładnięciem jego umysłu przez media. Jest to najczęściej promowana przez współczesnych badaczy postawa wobec przekazów medialnych.

W wychowaniu rodzinnym postawy selektywnego odbioru przekazów medialnych można uczyć już od najmłodszych lat. Należy unikać sytuacji, w których dzieci oglądają godzinami telewizję, przełączając nieustannie kanały. Można to zrealizować poprzez nauczenie dzieci, aby wybierały konkretny program, a nie po prostu „oglądały telewizję”. Pozwolenie dziecku na wybór programu (spośród tych odpowiednich dla da-

1987-1988 t. 14, s. 46.

²⁵ Jan Paweł II, *List Ojca świętego Jana Pawła II do księdza Egidio Vigano przełożonego generalnego Towarzystwa św. Franciszka Salezego w setną rocznicę śmierci św. Jana Bosko*, w: J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko...*, dz. cyt., s. 58-59.

nego wieku) jest jednym z elementów procesu wspólnego ustalania reguł korzystania z mediów, o których wspomniano powyżej.²⁶

Innym, poważnym zagrożeniem związanym z korzystaniem z mass mediów, któremu należy przeciwdziałać, jest możliwość zatracania kontaktu z rzeczywistością. Ten problem może pojawić się nie tylko u użytkowników gier typu *Second Life*, ale także u osób korzystających nadmiernie z różnych portali społecznościowych, czy nawet oglądających często telewizję. Dlatego, aby uniknąć problemu zatarcia granicy pomiędzy światem rzeczywistym a fikcją, należy stwarzać dzieciom i młodzieży jak najwięcej okazji do realnego uczestnictwa w otaczającym je społeczeństwie i świecie. Dla małych dzieci ważna jest możliwość podziwiania prawdziwego zachodu słońca, poczucia zapachu kwitnących kwiatów i doświadczenia przyjemności jazdy na rowerze, ale także uczestnictwa w spotkaniach rodzinnych i odbiorze szeroko rozumianych dóbr kultury. Natomiast młodzież powinna aktywnie uczestniczyć w różnego rodzaju wspólnotach, grupach, ruchach i stowarzyszeniach, aby mogła spotykać się z innymi w realnym świecie i tworzyć prawdziwe kontakty interpersonalne, jako przeciwwagę dla substytutów takich relacji w świecie wirtualnym.

Religia – formacja religijna i moralna

Drugi element „trójmianu wychowawczego” św. Jana Bosko to religia, która jest drogą „do serca, umysłu i duszy młodego człowieka oraz pomocą w osiągnięciu pełni osobowego rozwoju człowieka”²⁷. Ta cecha świadczy o tym, że system prewencyjny jest wychowaniem chrześcijańskim, przy tym obejmuje młodego człowieka w sposób całościowy, integralny.

W dziełach prowadzonych przez Turyńskiego Wychowawcę oraz jego duchowych synów i córki nie mogło zabraknąć formacji religijnej, moralnej, duchowej. Dokonywała się ona poprzez modlitwę, przystępowanie do sakramentów czy indywidualne rozmowy z dziećmi. Wszystko to miało prowadzić do osiągnięcia nadrzędnego celu systemu prewencyjnego, jakim jest ukształtowanie człowieka wierzącego, który swoje życie opiera na Ewangelii i prowadzi życie sakramentalne, zanurzone w Eucharystii i miłości do Maryi Wspomożycielki. Idąc jeszcze krok dalej należy zauważyć, że największym pragnieniem ks. Bosko było zbawienie każdego chłopca, który do niego przyszedł. Dlatego przed każdym podopiecznym otwierał perspektywę najpełniejszą, perspektywę świętości i rozbudzał jej pragnienie w sercach młodych ludzi²⁸.

Formacja religijna i moralna decyduje o tym, jakie postawy przyjmie młody człowiek wobec mediów. A. Lepa stwierdza, że kształtowanie pozytywnych postaw wobec mediów – dialogu, szerokich horyzontów i tolerancji²⁹ – jest głównym zadaniem wycho-

²⁶ Por. B. Ferrero, *Szczęśliwi rodzice. Dzięki metodzie wychowawczej księdza Bosko*, Warszawa 2005, s. 60.

²⁷ A. Maryniarczyk, *Religia w posłudze wychowawcy: anachronizm czy niezbywalny wymóg*, w: J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w duchu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 107.

²⁸ Zob. J. Wilk, *Posługa wychowawcza salezjanów wobec współczesnej młodzieży (w świetle uchwał 23 Kapituły Generalnej)*, „Roczniki Teologiczne” 1995 t. 42, s. 126.

²⁹ Więcej na temat funkcji postaw w wychowaniu do mass mediów w: A. Lepa, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 151 – 180.

wawców zajmujących się edukacją medialną. Istnieje wiele czynników, które wpływają na przyjmowane postawy ludzi młodych. Poprzez uczestnictwo w grupach religijnych, ruchach, stowarzyszeniach działających w łonie Kościoła dzieci i młodzież otrzymują ową formację oraz wiedzę, która przydatna jest także we właściwym odbiorze mediów. Ponadto, dziecko ma wówczas właściwie zorganizowany czas i nie jest narażone na wielogodzinny wpływ przekazów telewizyjnych, czy internetowych.

Dzieci narażone są od najmłodszych lat na przekazy medialne pełne agresji, przemocy, cierpienia i bólu (oczywiście nie należy izolować wychowanków od tego rodzaju informacji, trzeba jednak stosować pewnego rodzaju filtry, aby poznawanie rzeczywistości przebiegało we właściwym tempie). Oglądanie ich niesie ze sobą niebezpieczeństwo zmniejszenia wrażliwości na ludzką krzywdę, dlatego mając na uwadze omawianą zasadę systemu prewencyjnego można za B. Ferrero zadać pytanie: „Jeżeli wiadomości dziennika telewizyjnego są bardzo niepokojące, dlaczego nie pomodlić się wspólnie?”³⁰. Ale jest to możliwe tylko wtedy, gdy rodzice są w pobliżu, asystują dzieciom podczas oglądania programów telewizyjnych.

Miłość (*amorevolezza*) – zainteresowanie życiem, sprawami i problemami dziecka

Miłość stanowiła duszę, formę i fundament całego systemu wychowania św. Jana Bosko. *Amorevolezza* – włoski termin określający tę cechę systemu prewencyjnego – oznacza sympatię, serdeczność, przyjaźń, szacunek, obecność, czyli prawdziwą chrześcijańską miłość, która wyzwala miłość również w sercach młodzieży³¹. Jan Paweł II w liście *Ojciec i nauczyciel młodzieży* z okazji setnej rocznicy śmierci św. Jana Bosko zaznaczył, że w pedagogii salezjańskiej nie chodzi o samą miłość nadprzyrodzoną, ani o miłość czysto ludzką. *Amorevolezza* wymaga od wychowawcy poświęcenia, prawdziwej dyspozycyjności, pełni życzliwości i gotowości do dialogu. W tym kontekście bardzo ważne jest, aby między wychowawcą a wychowankiem zawiązała się relacja zaufania i zażyłości, co możliwe jest tylko w atmosferze rodzinnej. Specjalną sytuacją, w której może objawić się *amorevolezza*, jest czas rekreacji, kiedy to wychowawca powinien być obecny wśród młodych. Jest to doskonała okazja do nawiązania relacji, poznania wychowanka, jego sytuacji życiowej³².

Działanie w takim duchu sprawia, że rodzic, nauczyciel, pedagog zna życie dziecka, wie, czym się ono interesuje, co zajmuje jego myśli, z jakimi problemami się ono zmagają. Niezbędna jest w tym celu rozmowa, wspólne spędzanie czasu i pogłębianie relacji zaufania. W ten sposób wychowawca może bardzo naturalnie (podczas rozmowy, zabawy) obserwować, czy dziecko ulega manipulacji stosowanej przez media, czy przyjmuje błędne opinie, zachowania, postawy. Możliwa jest wówczas analiza, czy tematy podejmowanych przez dziecko rozmów, zajmowane wobec danych kwestii stanowiska wskazują na to, że dziecko jest pod wpływem działań manipulacyjnych prowadzonych przez media. Dzięki ciepłej ro-

³⁰ B. Ferrero, *Szczęśliwi rodzice...*, dz. cyt., s. 124.

³¹ Zob. B. Matyjas, art. cyt., s. 87.

³² Zob. Jan Paweł II, *List Ojca Świętego...*, dz. cyt., s. 60-61.

dzinnej relacji wychowanek łatwiej będzie przyjmował wszelkie rady, w tym także te dotyczące korzystania ze środków masowego przekazu. W działaniach pedagogicznych, także z zakresu kształtowania selektywnego i krytycznego odbioru, podopieczny będzie mógł zauważyć w wychowawcy postawę troski o jego rozwój i wychowanie, a nie tylko postrzegać działania wychowawcze jako wydawanie niezrozumiałych zakazów i nakazów.

Asystencja – obecność osoby dorosłej podczas korzystania z mediów

Asystencja ma wymiar bardzo konkretny – Jan Bosko określił ją w następujący sposób: „na-leży baczyć, żeby wychowanek nie pozostawiał nigdy sami. Asystenci powinni możli-wie pierwsi znajdować się na miejscu, gdzie mają zebrać się chłopcy, i przebywać z nimi, dopóki ich ktoś nie zastąpi; niechaj nigdy nie pozostawiają chłopców bez zajęcia”³³. Ważne jest określenie charakteru tej asystencji, bowiem nie może to być obecność represyjna, „policyjna”, gdzie przełożeni są „stróżami moralności”, którzy poprzez karanie i su-rowość chcą utrzymać porządek. Chodzi więc o postawę pełną miłości wychowawczej, posta-wę aktywną i czuwającą, która zakłada, że każdy wychowanek jest z natury dobry. Dzięki temu uczniowie nie mają możliwości popełniać „wykroczeń”, gdyż w każdej chwili osoba dorosła może zareagować, serdecznie upomnieć, służyć radą, być przewodnikiem w nie-pewnych sytuacjach. Ponadto dzieci, które mają zajęty czas przez pedagoga, nie mają spo-sobności do „robienia głupstw”. Jest to dopełnienie całego systemu prewencyjnego. Bez tego elementu nie byłby on tak oryginalny, ale przede wszystkim skuteczny³⁴.

Wykorzystanie tej zasady w edukacji medialnej oznaczać będzie zapewnienie obecności osoby dorosłej (rodzica lub wychowawcy) podczas korzystania przez dziecko z mass mediów. Dzięki temu możliwe staje się posiadanie wpływu na rodzaj treści docie-rających do dziecka, a także ochronić młodego człowieka przed negatywnymi skutkami używania zdobytych techniki. Asystowanie przy dziecku w czasie korzystania z mass me-diów daje także możliwość reakcji, komentowania, wyjaśniania, prostowania, gdy na ekranie pojawią się niepożądane treści. Jest to także sposób na ochronę dzieci przed ma-nipulacjami. Nie wyeliminujemy przekazów medialnych, które docierają do dzieci i młodzieży, ale poprzez troskliwą obecność, towarzyszenie w życiu codziennym może-my być przewodnikami najmłodszych, pomagającymi zrozumieć treści oraz chroniący-mi przed niebezpieczeństwami, szczególnie przed działaniami manipulacyjnymi.

Podsumowanie

Powszechne używanie rozmaitych środków komunikowania społecznego, pojawianie się co-raz to nowszych technologii sprawia, że ludzie w każdym wieku bombardowani są informa-cjami, reklamami, przekazami medialnymi. Niejednokrotnie ich twórcy dla osiągnięcia za-mierzonych celów, czy to marketingowych, czy politycznych, czy ideologicznych, posługują

³³ J. Bosko, *System...*, dz. cyt., s. 229.

³⁴ Por. J. Niewęglowski, *Charakterystyczne cechy wychowawcy w stylu ks. Bosko*, w: Tenże (red.), *Książka Bosko...*, dz. cyt., s. 186-189.

się manipulacją. Działania te ze swej natury są skryte, precyzyjnie przygotowane; mogą wywoływać niepożądane skutki w różnych sferach życia człowieka. Ludzie młodzi wiele godzin poświęcają na korzystanie z mediów i łatwo mogą ulegać ich wpływowi, ponieważ są w fazie rozwojowej – ich opinie, światopogląd, postawy nie są jeszcze ukształtowane. Dlatego bardzo ważne jest, by rodzice, nauczyciele i liderzy grup młodzieżowych w swoich działaniach pedagogicznych uwzględniali problem edukacji medialnej.

Należy poszukiwać rozwiązań, które pozwolą zminimalizować negatywny wpływ manipulacji obecnej w mass mediach. Do takich rozwiązań należy system prewencyjny św. Jana Bosko i jego zasady: rozum, religia i miłość, a przede wszystkim główna idea zapobiegania: ponieważ należy na pierwszym miejscu dążyć do tego, by nie poddawać się wpływowi manipulacyjnym. Pierwszym krokiem do zrealizowania tego celu jest wyposażenie młodych ludzi w kompas, ułatwiający poruszanie się w świecie mediów, w postaci systemu wartości. W dalszej kolejności należy uświadamiać młodym ludziom istnienie mechanizmów manipulacji oraz kształtować odpowiednie postawy wobec mediów. Należy także zadbać o dobre zorganizowanie czasu podopiecznym, aby nie poświęcali zbyt wiele uwagi oglądaniu telewizji, czy korzystaniu z Internetu, a przede wszystkim aktywnie uczestniczyli w otaczającym ich świecie i nawiązywali realne kontakty interpersonalne, co zmniejszy ryzyko zatarcia granicy pomiędzy rzeczywistością a fikcją.

Jedną z pożądanych postaw w edukacji medialnej jest krytyczny i selektywny odbiór mediów, co można uzyskać dzięki odpowiedniemu posługiwaniu się rozumem. Nie bez znaczenia także w tej dziedzinie jest formacja religijna i moralna młodych ludzi, która pomaga im dobrze wybierać, także podczas korzystania z mediów. Skuteczność wychowawcza zależy w dużej mierze od jakości relacji między wychowawcą a wychowankiem, która powinna być pełna chrześcijańskiej miłości, życzliwości i zaufania. Tylko w takich warunkach można zauważyć ewentualne negatywne skutki ulegania manipulacji i próbować im przeciwdziałać. Niezwykle istotne jest towarzyszenie dzieciom i młodzieży podczas korzystania z mediów, aby móc w każdej chwili służyć radą, być przewodnikiem w labiryncie Sieci oraz komentatorem kierującym myślenie na właściwe tory. ■

BIBLIOGRAFIA

- Bosko J., *System zapobiegawczy w wychowaniu młodzieży*, w: L. Ciano, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i charakterystyczne rysy jego stylu*, Warszawa 1986, s. 223-230.
- Gajda J., Juszczyk S., Siemieniecki B., Wenta K. (red.), *Edukacja medialna*, Toruń 2006.
- Ferrero B., *Szczęśliwi rodzice. Dzięki metodzie wychowawczej księdza Bosko*, Warszawa 2005.
- Howiecki M., *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Lublin 2003.
- Jan Paweł II, *List Ojca świętego Jana Pawła II do księdza Egidio Vigano przełożonego generalnego Towarzystwa św. Franciszka Salezego w setną rocz-*

- nicę śmierci św. Jana Bosko*, 1988, w: J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Warszawa 2000, s. 49-70.
- Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie UNESCO. Paryż, 8 czerwca 1980*, http://laboratorium.wiez.pl/tekstykorepetycje.php?przyszlosc_czlowieka_zalezy_od_kultury_przemowieni&p=1 (dostęp 24.03.2013r.).
- Lato Z., *Wymiar apologetyczny systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, „Roczniki Teologiczne” 1998 t. XLV nr 2, s. 111-125.
- Lepa A., *Pedagogika mass mediów*, Łódź 2007.
- Lepa A., *Świat manipulacji*, Częstochowa 1995.
- Lepa A., *Świat propagandy*, Częstochowa 1994.
- Maryniarczyk A., *Religia w posłudze wychowawcy: anachronizm czy niezbywalny wymóg*, w: J. Wilk (red.), *Współczesny wychowawca w duchu księdza Bosko*, Lublin 1998, s. 105-120.
- Matyjas B., *Oryginalność systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*, w: J. Niewęglowski (red.), *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Warszawa 2000, s. 83-92.
- Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Instrukcja duszpasterska: U progu nowej ery (Aetatis novae 1992)*.
- Salezjanie Księdza Bosko – Dane statystyczne*, http://www.sdb.org/pl/Kim_jestesmy/Dane_statystyczne/ (dostęp 12.09.2013r.).
- Salezjanie w świecie*, <http://sdb.org.pl/salezjanie/salezjanie-w-swiecie/> (dostęp 12.09.2013r.).
- Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli (Inter mirifica 1963)*.
- Weinschenk R., *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, Warszawa 1996.
- Wilk J., *Posługa wychowawcza salezjanów wobec współczesnej młodzieży (w świetle uchwał 23 Kapituły Generalnej)*, „Roczniki Teologiczne” 1995 t. 42, s. 120-133.

O AUTORCE:

mgr Dorota Sys – absolwentka Instytutu Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W 2012 roku obroniła pracę magisterską nt.: „Oratoria Salezjańskie miejscem wychowania w świetle literatury i przeprowadzonych badań”, pod kierunkiem ks. prof. R. Czekalskiego. Obecnie jest doktorantką Instytutu Teologii Praktycznej UKSW. W poszukiwaniach naukowych i pracy zawodowej próbuje łączyć trzy obszary: teologię, media i wychowanie.